

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Duurzaamheid als utopisch wensdenken gedoemd te mislukken

Met het duurzame perspectief is een seculiere eschatologie in het leven geroepen die geen tegenspraak duldt. De duurzame mens kan, zo is de dwingende overtuiging, de wereld herscheppen die tot in lengte van eeuwen mee kan. Het geduld om stapje voor stapje de samenleving te veranderen hebben we niet. Het CDA zal zich niet moeten laten leiden door utopiedenken. Alleen het laten varen van het utopische 'actieplankoninkrijk' biedt de ruimte om aan het werk te gaan in een wereld waar veel werk te verzetten is.

door Jaap C. Hanekamp

De auteur is docent wetenschapsfilosofie aan de Roosevelt Academy in Middelburg en onderzoeker aan de University of Massachusetts Amherst.

HET STRATEGISCH BERAAD STELT IN ZIJN RAPPORT *Kiezen en verbinden*: 'Het draagvermogen van de aarde wordt al decennialang overbelast. De verwachte wereldwijde bevolkingsgroei en de verdere economische ontwikkeling van opkomende economieën heeft grote ecologische, humanitaire en geopolitieke gevolgen. Dit is hét moment om het anders te doen. Dat zijn we verplicht uit solidariteit met onze kinderen en de generaties daarna. We zijn het ook verplicht uit solidariteit met landen die eerder niet hebben gedeeld in economische ontwikkeling en welvaart, maar soms wel de gevolgen ondervinden van klimaatverandering en voedselschaarste. Het CDA heeft dan ook de ambitie om een belangrijke bijdrage te leveren aan een meer duurzame samenleving.'¹

Het CDA geeft hier een breed fundament voor de Brundtland-definitie

van duurzaamheid: het voorzien in de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.² Bovendien moeten we in het licht van de overbelasting van het aardse draagvermogen nú handelen, anders is het, misschien, 'te laat'. Deze tijden vragen dus om macro-ethische oplossingen op het hoogste niveau.

In deze reflectie stel ik twee aspecten onder kritiek die in het duurzaamheidsdebat bij elkaar komen: een misplaatst en sciëntistisch vertrouwen in de wetenschap, gekoppeld aan de utopische wens om de wereld te verbeteren voor alles en iedereen, inclusief de toekomstige generaties. Beide aspecten worden gedragen door dystopische noties omtrent de wereld van nu: 'giftige chemische stoffen' in het milieu en in ons lichaam, overbevising, verdwijnend oerwoud, toenemende armoede, voedselschaarste, rampzalige klimaatverandering, enzovoort. Mijn stelling is dat de zogenaamde 'sense of urgency' omtrent de 'wereldproblematiek' nauwelijks zijn pendant lijkt te kennen in de 'urgency for sense'.

GEMANKEERDE WETENSCHAP

De vermeende noodzaak tot een verduurzaming van de samenleving en de economie wordt goeddeels gedragen door analyses van de werkelijkheid die slechts gevoed zouden worden door wetenschappelijke feitenkennis. Die kennis, 'rechtstreeks opgelepeld uit de werkelijkheid', wijst maar één kant uit: achteruitgang, uiteraard omgeven met een bandbreedte van onzekerheid.

In alle opzichten wordt hier een beeld geschetst dat eerder schatplichtig is aan *Grenzen aan de groei*, gepubliceerd onder auspiciën van de Club van Rome,³ dan aan de Brundtland-commissie. Die studie uit 1973 omarmde het neomalthusiaanse denken dat nu bij iedereen bekend is in de vorm van de ecologische voetafdruk.⁴ Het kritische punt hier is de onverdedigbare neomalthusiaanse definitie van natuurlijke hulpbronnen omgerekend naar landgebruik, waarmee een valse concreetheid en een fysiek meetbare grens worden gesuggereerd aan de wereld. Immers, land is per definitie beperkt.⁵

De ironie is nu dat wetenschap en techniek, als aanstichters van de vermeende achteruitgang, *nu* moeten worden ingezet om de wereld in kaart te brengen wat betreft risico's, duurzame potenties en oplossingen. Daarmee wordt onderzoek ideologisch ingeklemd in een 'duurzaam kader', wat in flagrante strijd is met wetenschappelijke vrijheid.

In feite wordt hier en elders in het duurzaamheidsdebat impliciet een vorm van sciëntisme bedreven, wat wil zeggen dat wetenschappelijk on-

derzoek de werkelijkheid volkomen kan ontsluiten met slechts een bandbreedte van onzekerheid rondom het vastgestelde ‘duurzame’ kennisveld. Natuurlijk kan de bandbreedte van onzekerheid heel groot zijn, maar dat maskeert slechts het grenzeloze vertrouwen in de gebezigde hypothesen, die geen concurrentie dulden. Wetenschappelijke feitenkwesities lijken dus afgerond te kunnen worden met onweerspreekbare claims. Weten-

schap is, net als het neomalthusianisme, statisch geworden.

Dat laatste blijkt wel uit het feit dat studies die levensgrote vragen plaatsen bij bijvoorbeeld het stan-

Wetenschap is statisch geworden

daard klimaatverhaal niet zelden worden omschreven als een ‘klimaatontkennings- en antitransitiecocktail’.⁶ Deze respons hoort bij het standaard-repertoire dat het inhoudelijke debat omzeilt met een morele kwestie (‘Hoe kan men tegen duurzaamheid zijn?’), waarbij de gebreken van het ideologisch georiënteerde duurzame onderzoek worden weggemoffeld. Dat dát niets met wetenschap te maken heeft, nog afgezien van kritische reflecties die de filosofie van de wetenschap rijk is wat betreft de invloed van ideologie op de wetenschap,⁷ blijkt onder andere uit de biochemie.

Dachten we vele decennia dat DNA de instructies bevatte, vastgelegd in een geschatte 100.000 genen, voor het maken van eiwitten; nu blijkt dat tussen het aflezen van het DNA en de eiwitproductie een complexe, grotendeels onbekende, machinerie werkzaam is. Die ontdekking werd ingeluid door het menselijk genoomproject, dat niet verder kwam dan zo’n 23.000 eiwitcoderende genen, minder dan bijvoorbeeld de fruitvlieg. Wetenschap kan dus op alle terreinen altijd met nieuwe en verrassende ontdekkingen komen die zelfs buiten het huidige blikveld liggen.

HET GROENE DENKEN

Het duurzaamheidsdebat is veel beter te begrijpen als een negatieve reactie op het vertrouwen dat de politieke hoofdstroom in met name de westerse wereld na de Tweede Wereldoorlog in ‘vooruitgang’ had.⁸ Feiten en verhalen rondom milieuvervuiling, de achteruitgang van de natuur, oorlogen, armoede, veroorzaakten grote onrust bij een deel van de westerse elite. Deze onrust, angst, wordt door de socioloog Beck geduid in de context van de naoorlogse toegenomen welvaart. Als de mens de klassieke schaarste voorbij is – voedsel, goederen en diensten zijn voor ‘iedereen’ voorhanden – dan dienen risico’s die het gevolg zijn van technologische en wetenschappelijke ontwikkelingen – radioactieve straling, chemische stoffen, zure regen, klimaatverandering – hoe klein ook, te worden uitgebannen.⁹

Niet de distributie van goederen en diensten staat centraal in het moderne publieke discours, maar de distributie en reductie van allerhande technologische risico's.

In het licht van die zogenaamde grote kwesties waarmee de wereld na 1945 werd geconfronteerd, ontwikkelde zich de gedachte dat de natiestaat niet bij machte is het tij te keren. Transnationale instituties behoorden de natiestaat te vervangen teneinde de 'grote problemen' op mondiaal niveau aan te pakken.¹⁰ Wederom komt hier de macro-ethiek prominent naar voren die we goed kennen van het duurzaamheidsdebat. Vooral *Grenzen aan de groei* heeft dit gedachtegoed diep in het westerse denken weten te verankeren.¹¹

Historisch gezien wordt het duurzaamheidsdebat gevoed door het 'groene denken'. Deze romantische stroming, die misschien wel het best geportretteerd is in Tolkiens *Lord of the Rings*, meent dat door mensen veroorzaakte veranderingen aan natuur en milieu per definitie niet goed zijn en hersteld moeten worden.¹² Het groene denken postuleert aan de ene kant het falen van de westerse geïndustrialiseerde samenleving met haar ongebreidelde, exponentieel groeiende consumptie en haar vervuiling. Het voorziet aan de andere kant de oplossing in een radicaal geherstructureerde samenleving waarin gebruik van niet-hernieuwbare bronnen aan banden wordt gelegd, waarin een 'steady state economy' als ideaal wordt gepropageerd, en waarin technologie en wetenschap van bovenaf worden gestuurd in de gewenste duurzame richting.

UTOPIE VERSUS EVANGELIE

Het dwingende gelijk van duurzaamheid is opmerkelijk en geeft te denken. Het 'catastrofale' heden vraagt om niets minder dan een rigoureuze en acute ommekeer van ons individueel en collectief gedrag. En met deze gebezigde dialectiek zijn we rechtstreeks beland in het utopisch denken.¹³ Met het duurzame perspectief is ten diepste een seculiere eschatologie in het leven geroepen die geen tegenspraak duldt. De duurzame mens kan, zo is de dwingende overtuiging, de wereld (her)scheppen die tot in lengte van eeuwen mee kan. Want hoewel de *moderne* mens – de *homo economicus* – op vele fronten de planeet en zichzelf heeft beschadigd, de *duurzame* mens – de *homo ecologicus* (?) – kan veel herstellen. Daarmee blijkt de samenleving plots toch maakbaar. Deze maakbaarheid gaat veel verder dan de verzorgingsstaat. Duurzame maakbaarheid is allesomvattend,¹⁴ en daarmee eschatologisch.

Hier wordt een naïef en contradictoir mensbeeld opgeroepen dat mijns inziens vraagt om een 'urgency for sense': een nuchtere, kritische, theo-

logisch-historische reflectie die in de hitte van het duurzaamheidsdebat maar al te snel wordt vergeten. Immers, hoe kan deze nieuwe, duurzame mens zo plotseling worden gerealiseerd? De christelijke traditie is daar verre van onduidelijk over: de nieuwe mens wordt tot leven gewekt door Gods genade alleen. Het is juist *die* genade die het dwingende gelijk van de Utopie tot zwijgen brengt. De erfenis van de Utopie kennen we maar al te goed en die is allesbehalve rooskleurig.¹⁵ Maar voor die geschiedenis sluiten we te snel onze ogen.

Tegenover de dwingende en utopische macro-ethiek van duurzaamheid ligt de micro-ethiek, die onder andere aan bod komt in het derde hoofdstuk van het Lucas-evangelie: 'Er komen ook tollenaars om gedoopt te worden; zij zeggen tot hem: leermeester, wat moeten wij doen? En hij zegt tot hen: vordert niet meer dan voor u is vastgesteld! Ook soldaten stellen hem een vraag en zeggen: en wij, wat moeten wij doen? En hij zegt tot hen: niemand uitschudden, niemand iets afpersen, genoeg nemen met je soldij!' Een dergelijk perspectief lijkt onverdraaglijk provinciaal in het

licht van de 'grote wereldproblemen'. Het geduld om stapje voor stapje de samenleving te transformeren, zoals beschreven in Lucas 3, hebben wij niet, waarmee nog maar eens wordt onderstreept dat duurzaamheid kind van de moderniteit is: ongeduldig, grootschalig, onpersoonlijk

Duurzaamheid is een kind van de moderniteit: ongeduldig, grootschalig, onpersoonlijk, technocratisch

is: ongeduldig, grootschalig, onpersoonlijk, technocratisch. De centrale boodschap van Karl Poppers *The open society and its enemies* heeft dan ook niets aan actualiteit ingeboet en dat werk verdient herlezing.

BESLUIT

Resten de volgende prangende vragen: is de micro-ethiek van het evangelie wel voldoende, en kan die zomaar worden omgezet naar deze tijd? Deze twee vragen bevatten zowel een theologische als een historische component. De historische component heb ik utopisch geduid. De duurzame-Utopie-dystopie floreert door de a priori limitering die besloten ligt in de hoeveelheid beschikbaar land, de maat van de ecologische voetafdruk. Echter, de vermeende achteruitgang is een afspiegeling van persoonlijke keuzes en aannames die ten grondslag liggen aan de rekenmethode. We hebben dus te maken met ondeugdelijke 'wetenschap'.¹⁶ Maar als duurzaamheid niets anders is dan utopisch wensdenken, dan is zij gedoemd te mislukken en wordt er een valse dialectiek opgeworpen waarin het heden

alleen maar kan worden misverstaan als gebrekkig en zelfs gevaarlijk, met misbruik (en medeweten) van de wetenschap.

De theologische context is misschien het best vervat in het onzevader, waarin het gebed om 'Uw koninkrijk kome' historisch niet anders kan worden verstaan dan als een overgave aan de Ander die in ons en in deze wereld datgene kan bewerkstellingen wat wij per definitie niet kunnen. Het laten varen van het utopische 'actieplankoninkrijk' biedt dan de ruimte om aan het werk te gaan in een wereld waar veel werk te verzetten is. Als we tot ons door laten dringen dat de Utopie de droevige historische spiegel is van de woorden van het evangelie, kunnen we dat geduld opbrengen.

Het is wonderlijk dat de christendemocratie zo verleid kan worden door het utopische gedachtegoed van de duurzame samenleving. Historisch en theologisch gezien zijn beide onverenigbaar.¹⁷ Het zou goed zijn om binnen de christendemocratie zich daar rekenschap van te geven. De concrete vragen van vandaag dienen onze voorkeur te hebben boven de grote vragen van (over)morgen.

Noten

- 1 CDA Strategisch Beraad 2012, *Kiezen en verbinden. Politieke visie vanuit het radicaal midden*. Den Haag: CDA, 2012, p. 27.
- 2 World Commission on Environment and Development, *Our common future*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- 3 D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers en W.W. Behrens III, *The limits to growth. A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Humankind*. New York: Potomac Associates, 1972.
- 4 M. Wackernagel en W. Rees, *Our ecological footprint*. Gabriola Island, BC: New Society Publishers, 1996.
- 5 J.C.J.M. van den Bergh en H. Verbruggen, 'Spatial sustainability, trade and indicators. An evaluation of the 'ecological footprint'', *Ecological Economics* 29 (1999), pp. 63-74; J.C.J.M. van den Bergh en F. Grazi, 'On the policy relevance of ecological footprints', *Environmental Science & Technology* 44 (2010), nr. 13, pp. 4843-4844.
- 6 Jan Paul van Soest, *Klommen in de machinerie. Bewuste en onbewuste sabotage van de transitie naar een duurzame energiehuishouding*, Klarenbeek: De Gemeeynt, 2011, pp. 5-30. Essay in opdracht van de Raad voor de Leefomgeving.
- 7 Zie onder meer M. Stenmark, *How to relate science and religion. A multidimensional model*. Cambridge: Eerdmans, 2004.
- 8 J.C. Hanekamp, S.W. Versteegen en G. Vera-Navas, 'The historical roots of precautionary thinking. The cultural ecological critique and "The Limits to Growth"', *Journal of Risk Research* 8 (2004), nr. 4, pp. 295-310.
- 9 U. Beck, *Risk society. Towards a new modernity*. Londen: Sage, 1992.
- 10 Zie bijvoorbeeld B. Ward, L. Jackson, R. Dubos en M.F. Strong, *Only one Earth. The care and maintenance of a small planet. An unofficial report commissioned by the Secretary-General of the United Nations conference on the human environment*. New York/Londen: W.W. Norton & Company, 1972.
- 11 A. Bramwell, *Ecology in the 20th century. A history*. New Haven: Yale University Press, 1989.
- 12 Zie bijvoorbeeld D. Pepper, *Modern environmentalism. An introduction*. Londen: Routledge, 1996; M. Veldman, *Fantasy, the bomb and the greening of Britain. Romantic protest, 1945-1980*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- 13 Zie onder meer J. Hedrén en B.-O. Linnér, 'Utopian thought and sustainable deve-

- lopment', *Futures* 41 (2009), pp. 197-200.
- 14 Zie verder J.C. Hanekamp, 'Neither acceptable nor certain. Cold War antics for the 21st century precautionary culture', *Erasmus Law Review* 2 (2009), nr. 2, pp. 221-257.
- 15 H. Achterhuis, *De erfenis van de Utopie*. Amsterdam: Ambo, 1998.
- 16 N. Fiala, 'Measuring sustainability. Why the ecological footprint is bad economics and bad environmental science', *Ecological Economics* 67 (2008), nr. 4, pp. 519-525.
- 17 Zie bijvoorbeeld T. Eagleton, *Reason, faith, and revolution. Reflections on the God debate*. New Haven: Yale University Press, 2009; M. Polanyi, 'On the modern mind', *Encounter* 24 (1965), pp. 15-20, geciteerd uit: D. Scott, *Everyman revived. The common sense of Michael Polanyi*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1985.